

Het Turfschip van Breda toegelicht uit plaatselijke archieven

door

A. DELAHAYE

Na de magistrale inleiding van Anton van Duinkerken in het jaarboek van het vorige jaar,¹ waarin hij het Turfschip als poëtisch motief behandelde en naar zijn gewoonte uitvoerig historisch documenteerde, zou het misschien als mosterd na de maaltijd beschouwd kunnen worden, nogmaals op het Turfschip terug te komen. Toch liggen er in de plaatselijke archieven van gemeenten in de omtrek van Breda enige interessante gegevens verscholen, die van belang zijn voor de details der geschiedenis van het Turfschip.

Het globale verhaal mag wel bij eenieder als bekend verondersteld worden; hierin zal deze bijdrage niets nieuws brengen. In het verhaal, zoals dit door de geschiedschrijvers is gegeven, komen verschillende gegevens voor, die strikt gezien niet te controleren zijn. In het geheel doen deze details niet veel ter zake, want alle schrijvers stemmen in de grote lijn van hun verhaal zeer goed met elkaar overeen. Bij de meer geschoolde schrijvers ziet men echter, dat het verhaal voor een groot deel op traditie berust, een traditie, wellicht vrij kort na de gebeurtenis ontstaan en overgeleverd, maar waarin toch de substantie (bij alle schrijvers gelijklopend) te onderscheiden is van meerdere details, waarin zij onderling afwijken. Al de details van het geschiedverhaal te gaan controleren, ligt niet in de bedoeling; het zou trouwens een onvruchtbaar tijdverdrijf zijn, daar dit weinig bij zou brengen aan de historie zelf.

Aan de hand van enige vondsten uit plaatselijke archieven bestaat evenwel de mogelijkheid, om het traditionele verhaal over het Turfschip op enkele niet onbelangrijke onderdelen te bevestigen. Dit geeft weer temeer vertrouwen in de andere delen van het verhaal, die niet direkt controleerbaar zijn.

De traditie wil, dat de expeditie van het Turfschip in Zevenbergen is voorbereid, en dat het Turfschip vandaar is vertrokken. Uit het ge-

De inscheping van de bemanning van het turfschip nabij Zevenbergen. 1590.

Uit: Orlers, Nass. Laurenocrans. 1610.

Muller 991a.

Foto: George Jansen.

meentearchief van Zevenbergen kan dit nog nader bevestigd worden.

Charles de Héraugière, na prins Maurits de grote man der Turfschip-expeditie, was vóór de overval op Breda met zijn compagnie gelegerd op het kasteel van Zevenbergen. Niet, zoals geopperd is, op het fort Noordam ten noorden van Zevenbergen, waar een andere lezing de voorbereidingen van de onderneming op Breda plaats laat vinden. Talrijk zijn de plaatsnamen in het archief, die dit bewijzen:

„Daniel Janss ende Jan Janss Visscher hebben alnoch opten 23^{en} ende 24^{en} octobris daernae (1589) geleverd aende compaignie van Joncker Charles de Héraugnier thender aencompste tot Sevenberghen ennich broot...”.² Een tweede post luidt: „Deselve Willem Franssen heeft alnoch, mitz het vertrek van den voirs. capitaine Barnevelt met sijne compaignie opten 20^{en} octobris voirs. sedert denselven dach geleverd in diverse reijssen aen monsieur Charles de Hérugier ende sijne compaignie, totten 3^{en} dach martij anno 1590 daernae, dye aldoen in plaetse vanden voirs. capitaine Barnevelt in garnizoen gelegen heeft, 774 pond kaerssen... compt volgens de verclaringe vanden voirs. leveraer ende sijne quitancie daeronder aen staende, ende dewelcke bijden voirs. capitaine Héraugier, mits sijnen Ed. vertreck bynnen Breda, nyet en is ondertekent, ter somma van...”.³ „Monsieur Preys,⁴ *commandeur opt casteel alhier* in absentie van mons. capitaine Héraugier door ordonnantie van de magistraet alhier geschoncken een ton dobbele faro, ter cause hij in absentie van sijnen voirs. capitaine hadde onderhouden goede order onder sijnen soldaten”.⁵ „Voor den witten hamel, denwelcken de gemeyne huysluyden in den lande van Sevenberghen geschoncken hebben capitaine Héraugier, dewijle sijne Ed. alhier *op het casteel* was liggende...”.⁶

Hieruit blijkt derhalve, dat Charles de Héraugière op 23 oktober 1589 in Zevenbergen aankwam, dat hij kapitein Barnevelt (die naar het fort Noordam werd gedirigeerd) opvolgde, dat hij zijn kwartier had in het kasteel, en dat zijn opvolger op 3 maart 1590 in Zevenbergen was. Na het gelukken van de aanslag op Breda had Zevenbergen geen belang meer voor de Héraugière; hij is er niet meer teruggekeerd. Zijn bagage en die van zijn mannen wordt hem nagebracht: „Jacob Janss, Quirijn Adriaenssen ende Mees Joosten, alle drye schuytenaers tot Sevenberghe... ter cause dat sijluyden door ordonnantie van den lieutenant

van monsieur de Hérauguier opten 5^{en} martij 90, wesende sanderdaechs naer dovergaen der stadt Breda, hadden innegenomen alle de bagagie vande compaignie vanden selven Hérauguir om deselve tot Breda te voeren, ende soo deselve bagagie geladen sijnde, door de periclen (gevaren) te nyet en derffden opvaren, heeft men deselve geladen gelaten totte compste vande compaignie vanden gouverneur Lyer, geschiet den 9^{en} martij daerna, aldoen dezelve bagagie wederom gelost werde, ende te wagen gevoert naer Breda...".⁷

Een ander punt der traditie bevat het feit, dat de soldaten, die ingezet werden voor de aanslag op Breda, veel te lijden hebben gehad van de grote koude en dat de termijn, gedurende welke zij daaraan waren blootgesteld, veel langer is geweest dan oorspronkelijk geraamd was. Voor de ruitery, die waarschijnlijk de voorhoede van Hohenlohe gevormd heeft, blijkt dit uit de volgende rekeningposten:

„Soo de ritmeesteren Edemon ende Bucherdt Rijnkij met hennen volle compaignien, peerden opten naestlesten dach februarij 1590, *opten yersten aanslach van Breda*,⁸ tot Sevenberghen arriveerden, voordien middage omtrent ten thien huren, mynende aldoen met Godes hulpe bynnen de voors. stadt te geraecken, hebben dye van Sevenberghen deselve compaignien ten dienste vanden lande in verscheyden herberghen geacomodeert, *soo deselve tot Sevenberghen voors. verwachtende opten selven aenslach*,⁸ bleven tot sanderdaechs omtrent den middage toe, aldoen sijluyden wederom optrocken naerden Clundert, midlertijt bijden voors. ritmeesteren, hennen officiers, ende gemeyne ruyteren verteert”.⁹ De onmiddellijk daarop volgende post zet de chronologie direkt voort: „De voors. twee compaignien ruyteren sijn wederomme opten derden dach martij daerna met hennen volle compaignien mette navolgende vyer compaignien voetvolx, inden morgenstont tot Sevenberghen gecomen ende aldaer gebleven tot omtrent den avont, aldoen dezelve optrocken naer Breda ende met Godes gratie de stadt hielpen innemen, middelertijt in de voors. herbergen wederomme verteert, soo elcken ruyter weder in sijn oudt logement ofte herberge opride...”.¹⁰

Andere posten lichten dit nog toe: „Noch wordt hier voor ontfanck gebracht de somme van 192 pond, 9 stuivers, 6 oort, betaalt bij den schoutet Salomons uit de weekgelden, vandt tgeene bij den ritmeester

Rijnsken ende Eddemont met hennen companien vertert *op de Interpretiense* van der stad Breda...¹¹ Na de voorgaande posten is het geen vraag meer, hoe de woorden „op de interpretiense” moeten verstaan worden; uit Klundert kwamen compagniën te Zevenbergen aan, met het doel, deel te nemen aan de aanslag op Breda. Een andere post geeft een opheldering van meer huishoudelijke aard: „Noch betaelt Gerit Jans van dat hij het vyer (vuur) ende licht bewaert heeft in de stove (meestof), doen Rijnskens ende Edemons ruyters hier waren...¹² Uit deze post blijkt echter niet, of hiermede het eerste of tweede bezoek der twee compagniën bedoeld is. De koude is er echter al door bevestigd; we zullen hiervoor nog een bewijs vinden. Onwaarschijnlijk is, dat de ruiters bestemd zijn geweest om met de troepenmacht onder Charles de Héraugière het Turfschip te bemannen; zij maakten deel uit van het leger, dat over land naar Breda trok. De soldaten wachtten het gunstig oogenblik af in de herberg. De eerste aanslag moet vrij definitief zijn afgelast, want de ruitery keerde naar Klundert terug. Daarom kan moeilijk aangenomen worden, dat de bemanning van het Turfschip van 27 februari tot 3 maart in het schip gebleven is. Vrijwel zeker is, dat het plan van de aanslag op Breda in Zevenbergen bekend is geweest.

De vesting Breda werd weliswaar in het hart getroffen door het Turfschip, doch de verovering van de stad is niet alleen door het Turfschip bewerkt; het werd immers op de voet gevolgd door een respectabele troepenmacht. Nu blijkt Zevenbergen ook het uitgangspunt geweest te zijn voor de operatie der ruitery en van het voetvolk. De vier compagniën, waar boven op gedoeld is, verschijnen inderdaad te Zevenbergen: „Opten voors. derden martij 1590 sijn oick beneffen de voors. twee compaignien ruyteren, ten eijnde als boven tot Sevenberghen gecommen (de capitaine Barendrecht met sijne compaignie ende noch)¹³ drye compaignien Schotten, commende van Boemel, ende sijnde vanden regimente vanden colonnel Balfour, met oick de compaignie van capitaine Barendrecht, dewelcke oick mette voirsr. ruyteren optrocken naer Breda, hebbende de capitaine ende officieren oick in ennige herbergen tot Sevenberghen verteert... Ende den gemeynen soldaten is geleverd geweest inde kercke vijfve tonnen faro...¹⁴

Als nu vast staat, dat de troepen, ingezet tegen Breda, vanuit Zeven-

bergen opgerukt zijn, dan wordt de vraag dringend, vanwaar het Turfschip zelf vertrokken is. De laatste tijd zijn stemmen opgegaan, die de voorbereidingen der expeditie van het Turfschip en het vertrekpunt ervan in Klundert willen plaatsen, of minstens aan het fort Noordam tussen Zevenbergen en Klundert, wijl aangenomen werd, dat Charles de Héraugière in dit fort zijn kwartier heeft gehad. Klundert en het fort Noordam hebben zonder enige twijfel een rol gespeeld in de overval op Breda. Doch deze heeft slechts hierin bestaan, dat de troepen, ingezet tegen Breda, in Klundert hebben gelegen, dat Klundert het hoofdkwartier was van de graaf van Hohenlo en dat prins Maurits in Klundert het begin van de aanval op Breda heeft afgewacht. Om redenen van strategie en geheimhouding was het zeer aan te bevelen, dat de voorbereidingen, mogelijk de vertimmering van het Turfschip, die bezwaarlijk volledig geheim te houden was, niet zou geschieden op de plaats, waar een belangrijke troepenconcentratie was.

Toch bevatten de bronnen geen rechtstreekse aanwijzing van het vertrekpunt van het Turfschip. Er schiet dus nog over, de bronnen van Zevenbergen en Klundert naast elkander te plaatsen en te zoeken, waar de sterkste adstructies te vinden zijn. Merkwaardigerwijs wordt de tijding van het welslagen der onderneming vanuit Zevenbergen naar Klundert gebracht: „Eenen wagen dye opten 4en martij 90 brachte eenen capitaine, commende van Breda, tot opten Clundert, om aldaer de tijdinge te brengen, dat Breda over was . . .”¹⁵ Dit wijst er nu niet direkt op, dat Klundert het uitgangspunt der expeditie is geweest. In dat geval immers zou de tijding wel terstond en langs direkte weg aan de op de basis achtergeblevenen zijn overgebracht.

Opmerkelijk is ook, wat er geschiedt met de bagage van de graaf van Hohenlo: „Joncker Pauwels van Mechelen, Jan de Visscher, Huybert Coenen, Cornelis Swartenveldt, Commer Keijsers ende Henrick Jans Brouwer hebben achtereenvolgende dordonnantie van sijne Gen. van Hohenlo in date 6 martij 90 met henne wagens en peerden gevaren van Sevenbergen naer den Clundert, ende aldaer geladen de bagagien van sijne Gen. ende dye gebracht bynnen Breda . . .”¹⁶ De genoemde personen waren van de magistraat; in de hen verleende opdracht mag waarschijnlijk een blijk van tevredenheid of erkentelijkheid worden gezien.

Mogelijk is ook, dat de magistraten de gelegenheid aangegrepen hebben om zich een wit voetje te halen bij de graaf van Hohenlo en tevens de kans hebben waargenomen in Breda mee te feesten.

Doch afdoende zijn deze posten nog niet voor de conclusie, dat Klundert niet de operatie-basis van het Turfschip is geweest. Laten we daarom zien, welke gegevens het archief van Klundert zelf bevat. Het lijdt niet de minste twijfel, dat prins Maurits de dagen, onmiddellijk voorafgaande aan de overval, in Klundert heeft doorgebracht: „Item alsoo sijne Ex^{cie} in Nyervaert ten tijde van de voors. enterprise is gelogiert geweest ten huijse van Maerten de Loeckere, alwaer nyet en costen worden geacomodeert zijn hellebardiers, soe heeft sijne Ex^{cie} belast vijffthien van de selve hellebardiers te gaen logeren in eene camere, toebehorende Herman van Groylandt. . . . den tijdt van vijff daegen, wesende den 28 en 29 februarij enden den eersten, 2 ende 3 maert 1590; geduerende welcke vijf dagen die voors. vijffthien hellebardiers bij behoorten (beurten) sijn comen eten ende hen van brandt te doen onderhouden, *in de grote coude* . . .”¹⁷ Een titel der rekening spreekt van de „garnisoenen, liggende in Niervaert ende *wachtende* op d’Interprinse van Breda”. Terloops mag erop gewezen worden, dat de woorden „in de grote coude” nogmaals het detail uit het traditionele verhaal volledig bevestigen.

Nu bestaat er inderdaad in het archief van Klundert een groot aantal gegevens, die over werkzaamheden aan turfschepen spreken, zoals: „declaratien van seeckere schipsvrachten ende schaden van schuyten ende schepen . . . mitsgaders van ’t maecken van de loose bodems . . . met hunne schuyten hebben elcx in arreste gelegen . . . van sijn uitgesaechde boeijsel . . . ende enen knecht heeft eenen dach gewrocht omme de loose bodems uyt de schepen te breecken . . .”¹⁸

Deze posten zijn op een enigszins voor de hand liggende wijze misverstaan. Met het Turfschip voor ogen en met het detail der traditie, dat aan dit schip iets veranderd is om het voor het occulte vervoer van soldaten geschikt te maken, mocht wel de conclusie volgen, dat in Klundert de werf is ontdekt. Tegen deze conclusie is veel in te brengen. Op de eerste plaats is het aantal schepen, waaraan voorzieningen zijn getroffen, veel te groot. Aan diverse schepen zijn werkzaamheden ver-

richt; dit is niet goed in overeenstemming te brengen met het uitzonderlijke en unieke van het Turfschip. Bovendien zeggen de rekeningen overduidelijk, dat van de schepen de „boeiselen” (de opstaande randen) werden verwijderd of gedeeltelijk uitgezaagd, dat er bodems in werden gelegd, dat er bruggen werden gemaakt, en dit alles - de rekeningen zeggen het weer duidelijk - diende om de schepen geschikt te maken voor het vervoer der paarden van de ruitery: „Ende de schade, die zij in haere schuyten geleden heeft deur 't overvoeren van de peerden . . . alsoo die boyselen van de voorsz. schuyten sijn uitgesaecht geweest om daer mede over te voeren die ruyteren . . .”. Er blijft derhalve geen enkele grond meer over om in afwijking van het traditionele verhaal aan te nemen, dat het Turfschip in Klundert klaar zou zijn gemaakt en vandaar vertrokken is.

Andere gegevens pleiten integendeel sterk voor Zevenbergen. De hoofdmacht van het leger vertrok vanuit Zevenbergen naar Breda. Turfschip en legermacht vormden beide een integraal deel van één operatie; het is moeilijk aan te nemen, dat er vanuit twee punten werd opgetreden.

Het leger werd uit Zevenbergen gegend: „Vyer boden ofte guiden, dye opten 3^{en} dach martij 1590 inden nacht hadden den wech gewesen ende geleyt sijne Excellencie ende den grave van Hohenloe met henne trouppen van Sevenbergen voor het casteel tot Breda . . .”.¹⁹ Nog sterker pleit voor Zevenbergen het volgend, merkwaardig relaas: „Opten 4^{en} dach martij 1590, aldoen de stadt Breda snachts tevoren was innegenomen, sijn de burgemeesters Jan de Visscher ende Willem Hermans van der Schoore met desen rendant gereijst naer Breda, om sijne Ex. graeff Mouritz aldaer te salueren ende met eenen te vereren met een trapganse . . . int innercomen door de poorten van den casteel, so de poorten van de stadt noch gesloten waeren, den soldaten moeten schencken 2 st., int uytgaen 25 st. . . .”.²⁰ Vroeg in de morgen van 4 maart, toen de poorten der stad nog gesloten waren, stonden de burgemeesters van Zevenbergen al voor de poorten van het kasteel van Breda, om een audientie bij prins Maurits te verkrijgen. De magistraat is op de hoogte geweest van de voorgenomen expeditie en eveneens van het welslagen ervan, want hij moet het leger, dat vanuit Zevenbergen vertrokken was,

wel van zeer nabij gevolgd zijn. Het stadsbestuur mocht zich wel zo vroeg in de morgen en onmiddellijk na de inname van Breda bij de prins aanmelden, omdat het deel had gehad in de onderneming; daarom ook deed het een poging - nu immers was het ijzer heet! - om te verkrijgen, dat Zevenbergen enigermate in de lasten van het leger en de oorlog ontzien zou worden. Uit het vervolg van de post blijkt dit doel van de magistraat.

Na de inname van Breda was het nog druk in Zevenbergen. De bagage van Charles de Héraugière werd naar Breda overgebracht; ook die van kapitein Edemont, die aan het garnizoen van Breda werd toegevoegd: „Ten selven daghe (12 maart 1590) noch eenen waghē gereden van Sevenberghen toe Breda, aldaer gevoert hebbende de bagacie van capitaine Edemont. . . .”²¹

Het garnizoen van Zevenbergen, dat immers aan de overval had deelgenomen en in Breda was gebleven, werd door een ander vervangen: „Deselve Willem Franss heeft alnoch geleverd, mitz het vertreck vande compaignie vanden voors. capitaine Hérauguier naer Breda, aende compaignie vanden gouverneur Lyer, dye daerna tot Sevenbergen in garnisoen quam ligghen sedert den 9en martij 1590. . . .”²²

Een typische bijzonderheid wordt medegedeeld door de armenrekening van 1589/90: „De 44e, 45e, 46e, 47e ende de 48e weeken en heeft den pastoor nyet gepredict om het innemen van Breda ende dat hij gequetst was. . . .”²³ Vijf weken lang, te beginnen met de laatste week van februari 1590, zijn er geen kerkdiensten gehouden. „Om het innemen van Breda” is hier voor velerlei uitleg vatbaar. Men zou eruit kunnen lezen, dat de pastoor niet gepreikt heeft om, terwille van, uit protest tegen het innemen van Breda. Het feit, dat hij gewond was, zou deze opvatting slechts kunnen steunen. Toch mag er niet méér uit gelezen worden dan dat de kerkdiensten gestoord zijn door de legering van krijgsvolk in de kerk; bovendien heeft de pastoor een kwetsuur opgelopen.

Als het Turfschip dan van Zevenbergen vertrokken is, vanwaar precies geschiedde dit? De traditie legt deze plaats aan Zwartenberg, nabij het vroegere veer en de huidige brug over de Mark in de weg tussen Zevenbergen en Leur. Een prent met een afbeelding der insche-

ping geeft dit ook weer. Vanzelfsprekend kan deze prent niet als bewijs van het historisch feit dienen, daar het vrijwel zeker is, dat zij op zijn vroegst in de 18e eeuw gedateerd kan worden, ofschoon wel aan te nemen is, dat zij naar een geschreven of mondelinge traditie is gemaakt. Wel valt op, dat de tekening nauwkeurig afbeeldt, wat wij aan de hand van de bronnen gereconstrueerd hebben. Er komt een afdeling soldaten uit het kasteel van Zevenbergen, dat immers buiten de stad lag; een andere afdeling vertrekt uit het fort Noordam. Het schip ligt gereed aan de noordelijke oever van de Mark, vóór de bocht, die de rivier ter plaatse maakt en op ruime afstand van de samenstroming van Mark en Leurse Vaart. De plaats van het schip op de afbeelding komt derhalve vrij goed overeen met Zwartenberg.

Door middel van andere gegevens valt ook de veronderstelling, dat het Turfschip vanaf het fort Noordam, eventueel vanaf Klundert vertrokken zou zijn. Op die tocht zou het schip gebruik hebben moeten maken van de Rode Vaart, die door Zevenbergen loopt, en deze was in die periode vermoedelijk niet bevaarbaar. Dit blijkt met zeer grote waarschijnlijkheid uit enige rekeningposten: „van dat sij in december 89 nae voorgaende omroepen hebben aengenomen twee dammen inder havene te leggen omme dwater daerinne te houden om den pericule van den brant. . . .”²⁴ Met de Haven werd (en wordt nog) hetzelfde bedoeld als de Rode Vaart. Een andere post luidt: „alsmen Cornelis Cornelissen Houtmout een eynde nyeuwe kaa bestede den 28 januarij 1590. . . .”²⁵ Nog duidelijker blijkt de onttaking der Haven hieruit: „Den 17 meert 1590 van Cornelis Franssen doen comen ses balcken, om daer mede een jock ofte gebint te maecken onder doude brugge, die anders aende noirtzijde niet en conde blijven leggen, soe de meur onder de brugge uytgevallen was. . . .”²⁶ In de maand december 1589 waren twee dammen in de Rode Vaart gelegd, teneinde daartussen water te houden voor het geval er brand zou ontstaan. Terzelfder tijd was een gedeelte van de kademuur ingestort, waarvan het herstel in januari 1590 werd aanbesteed, en bleek een brug door de verzetting der kade bouwvallig. Het is dus geen losse veronderstelling, dat de Rode Vaart op het tijdstip van de aanslag op Breda vermoedelijk niet bevaarbaar was.

Voor de veronderstelling, dat het Turfschip vanuit Klundert ver-

trokken is, zou als weg van het schip de rechtstreekse verbinding tussen Klundert en de Mark kunnen worden aangewezen. De veronderstelling wordt echter niet door de traditie gesteund; om andere redenen is zij niet houdbaar. Er bestaat derhalve geen redelijke aanleiding, om de weg van het Turfschip daar te zoeken.

De reeds langer bestaande traditie, dat het Turfschip van Breda vanaf Zevenbergen vertrokken is, wordt door de plaatselijke bronnen vrij sluitend bevestigd, op gevaar af, dat dit door Leur bestreden zal worden. Enigszins haastig voegen we erbij, dat wij geen grond gevonden hebben om een ander deel der traditie van het Turfschip, namelijk het initiatief en de werkzaamheid van de Leurse schipper Adriaen van Bergen, in twijfel te trekken. Het een sluit het ander niet uit.

Bijzonder aardig zijn nog enige rekeningposten uit het archief van Rijsbergen. Het dorp stond in de dagen, voorafgaande aan de inname van Breda, nog volledig onder de overheersing der spaanse bezetting van Breda en het moest zich de vrouw van de gouverneur van Breda met twee dubbele pistoletten te vriend houden: „(20 februari) gesconcken aen die huysvrouwe van Cornelis van Kessel, omdat de selve Kessel die gemeente van Rijsbergen soude favoriseren int uytgeven van repartitien ende assignatien . . .”.²⁷ Het inhalig vrouwmens, dat blijkbaar niet voldoende huishoudgeld opstreek uit de befaamde afpersingen van haar man, vorderde enige dagen later een koppel kapuinen. Terzelfder tijd moest Rijsbergen 20 pioniers en drie karren leveren, om Breda te helpen versterken.²⁸

Van de andere kant had het staatse leger al een greep op Rijsbergen. Op 21 februari 1590 kwam een brief binnen van het leger uit Klundert met de aanmaning, dat Rijsbergen de contributie te Klundert moest komen betalen.²⁹ Om hieraan te voldoen, begaf Jan Corneless Janssen, „knappe” genoemd, zich met het geld naar Klundert: „item betaelt (den eersten meert) van dat Jan Corneless knape verteert heeft doen hij met gelde gegaen is nade Cleundert *ende moeste daer vier dagen lanck blijven . . .*”.³⁰ Toen Jan in Klundert aankwam, heeft hij de bezetting daar verrast tijdens de voorbereidingen van de overval op Breda. Doch de contraspionnage was waakzaam en Jan mocht pas op 4 of 5 maart naar Rijsbergen terugkeren!

AANTEKENINGEN

- ¹ Anron van Duinkerken, Het Turfschip van Breda als poetisch motief. In: Jaarboek van De Oranjeboom, Dl. X, 1957, blz. 12.
- ² G.A. Zevenbergen, Rekening van de burgemeester Jan Janss Visscher, 1589/90, fol. 5v.
- ³ Ibidem, fol. 4v.
- ⁴ Gerardt de Proeys (Preys), kapitein in het vendel van de Héraugière.
- ⁵ G.A. Zevenbergen, Rekening van Otto Scheers over de weekgelden, 1589/90, fol. 17v.
- ⁶ Ibidem, fol. 18.
- ⁷ G.A. Zevenbergen, Rekening van de burgemeester Jan Janss Visscher, 1589/90, fol. 16.
- ⁸ Cursivering van de schrijver.
- ⁹ G.A. Zevenbergen, Rekening van de burgemeester Jan Janss Visscher, 1590/90, fol. 6v.
- ¹⁰ Ibidem. Het slot betekent: toen elke ruiter weer naar zijn oud logement reed.
- ¹¹ Ibidem, fol. 2v.
- ¹² G.A. Zevenbergen, Rekening van Loys Salomons over de weekgelden, 1589/90, fol. 16.
- ¹³ Het tussen haakjes geplaatste is doorgehaald.
- ¹⁴ G.A. Zevenbergen, Rekening van de burgemeester Jan Janss Visscher, 1589/90, fol. 7.
- ¹⁵ Ibidem, fol. 17v.
- ¹⁶ Ibidem, fol. 17v.
- ¹⁷ G.A. Klundert, Port. oud 9 A, 7.
- ¹⁸ G.A. Klundert, Port. oud 9 A, 5.
- ¹⁹ G.A. Zevenbergen, Rekening van de burgemeester Jan Janss Visscher, 1589/90, fol. 7.
- ²⁰ G.A. Zevenbergen, Rekening van Otto Scheers over de weekgelden, 1589/90, fol. 18v.
- ²¹ G.A. Zevenbergen, Rekening van de burgemeester Jan Janss Visscher, 1589/90, fol. 17v.
- ²² Ibidem, fol. 4v.
- ²³ G.A. Zevenbergen, Armenrekening, 1589/90, fol. 5.
- ²⁴ G.A. Zevenbergen, Rekening van de burgemeester Jan Janss Visscher, 1589/90, fol. 5.
- ²⁵ Ibidem, fol. 5.
- ²⁶ G.A. Zevenbergen, Rekening van de burgemeester Willem Hermanssen van de Schoor, 1588/89, fol. 6v.
- ²⁷ G.A. Rijsbergen, Rekening van de gemeentemeester Wouter Corneliss Cools, 1590, fol. 13v.
- ²⁸ Ibidem, fol. 14v.
- ²⁹ Ibidem, fol. 14.
- ³⁰ Ibidem, fol. 17. Terecht mag men zich afvragen, of uit de geciteerde post wel duidelijk genoeg blijkt, dat Jan Corneliss werkelijk op 1 maart vertrokken is; men zou er ook uit kunnen lezen, dat hij tegen het einde van februari naar Klundert vertrok, daar vier dagen moest blijven, op 1 maart naar Rijsbergen terugkeerde, en eveneens op 1 maart betaling ontving. De eventuele twijfel wordt afdoende opgeheven door een voorafgaande post, (ibidem, fol. 17): „De eersten meert heeft die declarant met Jan Cornelis van den Broecke knecht gesonden naden Klundert 52 gulden...”. Jan Cornelis vertrok derhalve op 1 maart naar Klundert, werd daar vier dagen vastgehouden en keerde op 4 of 5 maart naar Klundert terug. De juiste datum van zijn terugkeer is afhankelijk van de vraag, of in de vier dagen de 1e maart is meegeteld. Op 4 maart was de operatie-Breda afgelopen. In elk geval is duidelijk, dat Jan pas vrijgelaten werd, toen de aanslag op Breda was gelukt.